

Пивоваров І.О. МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАННЯ ПОБУДОВИ МОДЕЛІ ПЕРЕХОДУ КОМАНДНО-РОЗПОДІЛЬЧОЇ СИСТЕМИ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Процес перетворення командно-розподільчої системи у ринкову займає досить продовжений відрізок часу. Тривалість цього часового відрізка в певній мірі залежить від використання методів трансформації та привабливого кадрового арсеналу в Україні. Здійснити таку трансформацію неможливо радянськими методами з використанням колишньої адміністративно-господарської номенклатури. Рухомою силою зазначеної трансформації повинні стати інституційні фактори, наукові і соціальні інновації, активна діяльність держав, бізнес, середній клас, інвестиційне і кадрове забезпечення. Раціональне поєднання перелічених умов з обліком специфіки країни обумовлюють зміст національної моделі переходу до ринку (наприклад, національна модель шоквої терапії у Польщі, “поступова терапія” в Угорщині, модель “соціалістичного ринку” у Китаї).

Проблема створення української моделі переходу до ринку сьогодні дуже актуальна. Як відомо, Україна була не готова до ринкової трансформації. Були відсутні соціально-економічні передумови, теорія і доктрина, стратегія і модель ринкових перетворень, громадська свідомість опинилась у глухій опозиції до реформ [1].

Початкова стадія лібералізації української економіки (1992-1994 рр.) характеризувалась її катастрофічним спадом, гіперінфляцією, великим дефіцитом державного бюджету, номенклатурною приватизацією та різким зниженням життєвого рівня населення.

На стадії ринкової орієнтації мікроекономіки та ринкової адаптації макроекономіки (1994-1998 рр.), коли поспішно створювались передумови ринкових реформ (інституційні та економічні фактори, вертикаль державної влади, помірна інфляція, знижувальний дефіцит державного бюджету, прозора приватизація, стагнація виробництва і активізація зовнішньоекономічних зв'язків), вчені прийшли до висновку про необхідність розробки національної моделі переходу України до ринку.

З пропонованих моделей найбільшу зацікавленість представляють [2]:

1. суспільно-соціальні моделі:

- модель стабілізації та розвитку виробничих сил України (колектив Інституту машин та систем);
- експортноорієнтована модель розвитку (А.С.Пилипенко);
- модель “наукового фундаменталізму” (В.В.Песоцький);
- спрощена економічна модель (Н.А.Амосов).

2. Перші макроекономічні моделі [3]:

- модель народної ринкової економіки (С.В.Мочерний);
- модель народної економіки з демократичними, прозорими взаєминами

(А.С.Пилипенко);

- макроекономічна модель (Б.Губський).
3. Богатоблочні економічні моделі [3]:
- чотирьохблочна система моделей (Г.П'ятаченко), яка включає блоки: програмування демократичних показників фізичного об'єму виробництва, використання матеріальних благ та послуг, структури прибутків, програмування фінансових показників.

Досвід (хоч і невеликий) наукового моделювання перехідних процесів послужив початком розробки української моделі ринкової трансформації на державному рівні. Була запропонована енергозберігаюча модель розвитку української економіки [3]. Далі з врахуванням світового арсеналу новітніх технологій і національних інновацій розроблена та затверджена науково-технологічна модель економічного розвитку [3].

Грунтуючись на цих двох моделях, уряд України сформулював адекватну ситуації модель інноваційно-інвестиційного розвитку України [3]. Однак і дану модель важко кваліфікувати як національну, оскільки вона не враховує особливості усіх рівнів трансформування економіки.

Завершується формування інтегральної моделі моделювання диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків України. Мова йде про систему моделей, інтегрованих у інституційно-інноваційно-інвестиційну модель переходу України до ринку (І.І.М.). Така модель поєднує мікро-, мезо-, макро- і зовнішньоекономічне моделювання у рамках єдиного науково-дослідницького процесу, якій сприяє пошуку складових ринків рівноваги вже в ході стабілізації і на початку економічного росту. Економічна наука засобом математичних, інформаційних, соціологічних та гуманістичних методів забезпечує творчі використання [3]:

1. Загальносвітових законів транзитивної (незбалансованої) економіки (інституціалізація, приватизація, трансформаційний спадок, цивілізований ринок, держрегулювання, макростабілізація, соціальна диференціація і формування середнього класу, економічний і адресний соціальний захист)
2. Довільних тенденцій (лібералізація, тінізація, криміналізація економіки, інфляція, дефіцит держбюджету, безробіття, акціонування та бюрократизація капіталу, інтеграція у світове ринкове господарство, структурна перебудова, ринкова поведінка населення, економічний ріст, підвищення життєвого рівня);
3. Форм виявлення нових тенденцій в Україні (демократизація, зворотний шлях переходу до ринку, поступовий розвиток законодавчого, виконавчого та судового держрегулювання, бізнес та трансформаційні витра-

**МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАННЯ ПОБУДОВИ МОДЕЛІ ПЕРЕХОДУ
КОМАНДНО-РОЗПОДІЛЬНОЇ СИСТЕМИ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

ти, конкуренція, корупція, ринкова регуляція, зовнішньоекономічні зв'язки).

Найважливішою функцією НММ є моделювання перехідних процесів, розробка та реалізація оптимальної національної моделі трансформації, яка інтегрує мікроімітаційні, мезокоректовані, макроекономічні та зовнішньоекономічні моделі.

Ще однією функцією запропонованого механізму є вирішення завдань мікро-, мезо-, макро- та зовнішньоекономічної рівноваги в ході ринкової трансформації.

З цією метою використовуються економіко-математичні баланси, які заповнюються соціологічними і гуманістичними розрахунками, графіками функцій кожного балансу (зовнішньоторгового, національно-економічного, регіонального, мікро-фірмового).

Транзитивна економіка – це нерівно вагова і незбалансована економічна система, підсистемами і системами якої являються зміни в часі величини. В силу цього неминуче коректування параметрів моделі у відповідності зі зміною діяльності. В цьому і складається завершаюча функція науково-моделюючого механізму системи державно-ринкового управління.

Крім науково-моделюючого, дана система управління має інституціонально-регулюючий механізм. Його головна роль визначається як об'єктивною необхідністю ринкової реформації, так і базовими інституціями транзитивної економіки. Основні ланки і функції механізму – це власні структури і правові норми, економічні об'єкти і їх тенденції, соціально-політичні формування та їх інститути.

Зі світового досвіду відомо, що структурують-ворюючими елементами сучасного механізму є приватизація, післяприватизаційне управління, генерація середнього класу, формування національного ринку, виховання закономірного чиновництва (утворення відповідного правового простору).

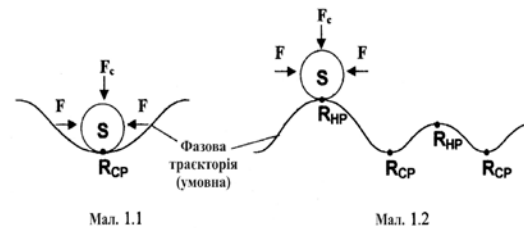
Загальними недоліками згаданих вище моделей є їх обмеженість, відсутність орієнтації на кінцевий результат – стабілізацію економіки України у просторі ринкової економіки з урахуванням впливу як стабілізуючих, так і дестабілізуючих факторів та умов. Указані моделі не дозволяють отримати узагальнену “траєкторію” переходу від командно-розподільної системи до ринкової економіки, а це у свою чергу не дозволяє здійснити прогнозування термінів такого переходу.

Запропонований методичний підхід дозволяє відповісти на ряд методичних запитань, зв'язаних з вибором траєкторії переходу, початком та його закінченням, виділенням та урахуванням найбільш істотних факторів та умов, які виявляють стабілізуючу і дестабілізуючу дію на процес вказаного переходу.

Оскільки на процес переходу від командно-розподільної системи до ринкової економіки здійснює велика кількість об'єктивних та суб'єктивних факторів різноманітної природи, а вибір найбільш раціональної “траєкторії” з існуючої їх більшості є складним ієрархічним процесом

прийняття керівних рішень, які задовольняють більшість критеріїв, то для формалізації процесу переходу від командно-розподільної системи до ринкової економіки можна використовувати методологію дослідження складних систем [4].

З теорії стійкості складних систем відомо, що в першому приближенні стійкий стан складної системи може бути дослідженим за допомогою двох найбільш уживаних моделей оцінки стійкості складних систем і моделі стійкого (стабільного) стану, мал. 1.1, і моделі нестійкого стану, мал.1.2

[5].

Фазова траєкторія системи S на мал. 1.1 описує ринкові умови її функціонування, тобто умови саморегулювання (забезпечення стабільності відповідно з досягненим рівнем науково-технічного розвитку держави, точка R_{CP} – стійкої рівноваги). Фазова траєкторія системи S на мал. 1.2 описує умови функціонування командно-розподільної системи, в якій стійкий стан забезпечується стабілізуючою силою (виконанням розвитку на рік, п'ятиріччя і т.п., точка R_{HP} – точка нестійкої рівноваги).

Звичайно, соціальні системи набагато складніші від технічних, для яких давно розроблені суворі математичні методи оцінки стійкості їх функціонування, однак деякі паралелі все ж можна провести.

По-перше, державу з ринковою економікою можна з достатньою для прогностичного аналізу точністю вважати системою з стійким становищем. Стійке становище забезпечується умовами функціонування ринкової економіки, які у формалізованому вигляді можуть бути представлені вгнутою кривою (мал.1.1), яка забезпечує “вимір” відхилення системи S від стійкого становища, що дозволяє оперативно підключати механізми саморегулювання.

Отже, закінченням трансформування командно-розподільної системи у ринкову економіку можна вважати створення ринкових умов функціонування економіки (створення фазової траєкторії у вигляді вгнутої кривої) та переведення системи у точку стійкого становища, тобто стабілізувати економічну систему держави.

До основних ринкових умов функціонування економіки відносяться:

- приватизація основних об'єктів виробництва та сфера послуг;
- післяприватизаційне управління;
- генерація середнього класу;
- формування національного ринку;

- оформлення правового простору для руху приватного капіталу та ін.

Стабілізація економічної системи, звичайно, оцінюється допустимим рівнем інфляції, зростанням внутрішнього валового продукту (ВВП), допустимим рівнем безробіття та іншими показниками.

Для командно-розподільчої системи функція, яка описує фазову траєкторію системи, має вигляд випуклої кривої, на якій утримування системи здійснюється силою F_c , яка описує результат зусиль адміністративної системи (наприклад, за рахунок диктаторського режиму). При такому вигляді кривої не є можливим оперативне вимірювання знака втрати стабільності, бо система при відхиленні вліво чи вправо від точки R_{np} зазнає збитків й виключається процедура саморегулювання (необхідно оцінити якість виконання плану, намітити і затвердити нові показники, що еквівалентно зміні стабілізуючої сили F_c як за величиною, так і за напрямом). Процес адміністративного регулювання стану системи S оцінюється суттєвим часовим запізненням (рік, п'ятирічка і т.п.).

У першій моделі (див. мал.1.1) відпадає необхідність у використанні сили F_c для утримання системи в стійкому стані, оскільки при виводі системи S із точки стабільного стану R_{sp} під дією дестабілізуючої сили F після зняття або нейтралізації цієї сили система самостійно за деякий час повертається в точку стабільного стану, що не відбувається у другій моделі, де стабілізація системи спостерігається лише в окремих точках R_{np} . При зміні умов чи при докладанні навіть незначної дестабілізуючої сили F до системи вона втрачає стабільність і не повертається в попередній стабільний стан R_{np} .

Зрозуміло, що дана модель допускає утримання системи в стабільному стані при зміні умов в деяких межах лише з допомогою достатньої результуючої сили F_c , що ми і вкладаємо в розуміння командної (адміністративної) економіки.

По-друге, наявність дестабілізуючих факторів, які породжують дестабілізуючі сили F , які в результаті складної взаємодії здатні вивести систему з стійкого стану. З іншого боку, дестабілізуючі фактори змінюють характер кривої, яка описує умови функціонування системи (зменшується крутизна, з'являється зигзагоподібність, порушується симетричність і т.п.), що спрощує виведення системи із стабільного стану.

Сили, які супроводжують соціальні процеси, як правило, характеризуються відносно великими тимчасовими інтервалами виникнення, накопичення і згасання, "розмитістю" точок прикладання, що робить соціальні процеси відносно інерційними та слабо керованими, а часто і зовсім не керованими на великих тимчасових відрізках. Збитки, які несе при цьому суспільство, важко оцінити, а ще важче поновити. Тому в економічній політиці дуже важко використовувати силу для нейтралізації дестабілізуючих сил та забезпечення стабільності. Здоровий глузд підказує, що найбільш "економічним" шляхом забезпечення стабільності функціонування економічної системи держави є варію-

вання умовами функціонування (керування фазовою траєкторією розвитку економічної системи держави).

Практичний досвід переходу до ринкової економіки деяких східноєвропейських держав свідчить, що ці завдання можуть вирішуватись з використанням інституційних (державно-ринкових) механізмів керування транзитивної економіки. Завдяки єдності моделюючого, інституційного, інформаційно-кадрового та міждержавного механізмів, вдається спрямовувати об'єктивно зумовлений, багатоскладний та суперечний праці виникнення національного ринку, державно-ринкових зв'язків та взаємин. Система регулювання та інституційний підхід поступово забезпечує зрушення від диспропорцій та деформацій транзитивної економіки до її рівномірного стану, а значить, і початку повільного, але реального економічного росту. Важливу роль при цьому може зіграти принцип рівноваги інституційного підходу, котрий вноситься в транзитивну економіку.

Вже можна значити перші результати практичного використання інституційно-інноваційно-інвестиційної моделі (ІІІМ) переходу України до ринку. Як такі можна розглядати багатопланову загальнодержавну програму "Україна-2010", яка спрямована на системне вирішення гострих та невідкладних проблем ринкової трансформації та економічного росту і припускає досягнення стійкої стабілізації в рамках довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку та інтеграцію української економіки в світове ринкове господарство. У програмі закладений стратегічний курс на ефективне поєднання плану (держави) і ринку (бізнес), зроблена ставка на пріоритетний розвиток виробництва, оптимістичний і економічний прогрес на противагу раніше песимістичному і малоефективному повільному входженню в ринок.

Разом з тим, поряд з багатообіцяючими орієнтирами, програма "Україна-2010" має й слабкі місця.

По-перше, в економічній галузі як пріоритет висувається розвиток виробництва, а не людина. Недостатньо опрацьовані питання стимулювання виробника, і перш за все на держпідприємствах, де багато директорів ще не усвідомили стимулюючої ролі ринку – виробляти те, що продається, а не продавати те, що виробляється. Бізнес слід стимулювати за допомогою законів, а малий бізнес – ще й матеріальними активами, що в цілому робить фазову траєкторію економічної системи більш плавною (див. мал.1.1).

По-друге, у програмі лише згадується про дефіцит інвестицій в Україні, але не визначені шляхи його подолання. Доцільно, на наш погляд, точков інвестиції в ті галузі реального сектора, на продукцію яких є попит: харчова, фармацевтична, автомобільна, деревообробна, легка промисловість. Попит на ці товари буде сприяти й поживленню суміжних галузей, поступово активізуватиме всю економіку.

По-третє, пріоритетність розвитку виробництва варто доповнити соціально-економічними регіональними пріоритетами, тобто спеціальними

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАННЯ ПОБУДОВИ МОДЕЛІ ПЕРЕХОДУ КОМАНДНО-РОЗПОДІЛЬНОЇ СИСТЕМИ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

мікро- і мезосоціальними програмами, які в даному документі, на жаль, відсутні.

По-четверте, для розвитку соціальної сфери недостатньо лише заявити про пріоритетність прав особистості на матеріальне і духовне відродження. Їй потрібні зростаючі соціальні інвестиції й чіткі механізми їх реалізації.

Таким чином, слабкість програми, яка розглядається, полягає в невивченості правових гарантій свободи й активності господарюючого суб'єкта в економіці, а громадянина – в соціальній сфері, що не дає можливості сформулювати потрібну фазову траєкторію трансформування командно-розподільної системи в ринкову економіку.

Важливим результатом практичного застосування ІІІМ є перехід до державно-регулюючих механізмів її реалізації. Чинність цих механізмів полягає в сполученні державних (загальнонаціональних довгострокових) інтересів з ринковими, приватними, колективними, середньо- і короткостроковими інтересами. Але їх слабкістю залишається дефіцит інституційно-утворених, компетентних й ініціативних керівників, які здатні прискорити перехід України до ринку. Після ряду років пасивного і часом індиферентного відношення до реформ численні обласні адміністрації набули досвіду і вибрали гідних лідерів, усвідомили необхідність економічного реформування і досягли позитивних зрушень на місцях. Але в тих регіонах, де цей фактор поки відсутній, уже виникла реальна небезпека провалу програми.

До початкових результатів практичного застосування української ІІІМ можна віднести і позитивну динаміку макроекономічної стабілізації як початкову передумову економічного росту, але на цьому шляху існує ряд суттєвих труднощів.

Перше – це утворення ефективного працюючого держкапіталістичного сектора. У будь-якій ліберальній економіці держкапіталістичний сектор виробляє значну долю ВВП. А в нашій країні з погляду на майбутнє держсектор виробляє левину долю продукції. Потужний держкапіталістичний сектор існуватиме незалежно від волі уряду.

Зміцнення організаційних структур держкапіталістичної промисловості – це закономірний процес пошуку раціональної організації ліберальної економіки. Але державний сектор у нашій країні повинен бути кардинальним чином перебудований.

Система галузевих монополій повинна бути до кінця зруйнована. А сам сектор повинен перетворитися в дійсний держкапіталістичний сектор з орієнтацією на корпоративну форму організації і багатогалузеві конгломерати, здатні вести успішну конкурентну боротьбу на ринку.

Друге – це організація сільського господарства на основі ринку. Повинен існувати весь спектр організаційних форм: і колективні господарства, і державні, і фермерські, і дрібні селянські господарства.

В якому співвідношенні – це покаже ринок і конкуренція.

Третє – створення нової державної, перш за

все регіональної, структури влади, яка поєднує об'єктивні тенденції консолідації і кооперації регіонів для утворення цілісного економічного організму.

Рішення перелічених проблем буде найсуттєвішим чином впливати на вид фазової траєкторії переходу командно-розподільної системи України до ринкової економіки.

Таким чином, незважаючи на те, що загальна теорія перехідної економіки ще не до кінця розроблена, багато її принципів у співвідношенні з запропонованим методичним підходом до формального описування переходу від командно-розподільної системи до ринкової економіки самодостатні для практичної реалізації в ході ринкової трансформації.

Подальша реалізація інституційно-інноваційно-інвестиційної моделі ринкової трансформації України вимагає коректування стратегічної програми і інституційного доповнення державно-регулюючих механізмів її здійснення, здійснення діючого моніторингу процесу трансформації командно-розподільної системи у ринкову економіку.

Практичне використання наведених моделей при вивченні процесів забезпечення стабільності наштовхується на ряд проблем, серед яких:

- формалізація умов забезпечення стабільності економічної системи, у тому числі функціональний опис фазової траєкторії системи у вибраному просторі і часі;

- вибір системи показників, обмежень і встановлення розміру завдання забезпечення стабільності економічної системи;

- знаходження векторів сил, погроз, їх джерел, напрямків і найбільш ймовірних точок причетності, стабілізуючих і дестабілізуючих факторів і сил супровідних процесів трансформації командно-розподільної системи в ринкову економіку;

- розробка науково-методичного апарату раннього знаходження джерел наявності погроз, їх характеру, масштабу, а також прогнозування сценаріїв забезпечення стабільності економічної системи з оцінками ризику втрати стабільності;

- обґрунтування критеріїв прийняття рішень в інтересах забезпечення стабільності економічної системи, а також рекомендацій щодо вибору шляхів допустимого ризику втрати стабільності з урахуванням існуючих ресурсів, діючих на час оцінки обмежень та ін.

Очевидно, що кожна із зазначених проблем становить самостійний науковий напрямок і для їх вирішення вимагається зосередження зусиль цілих колективів вчених і спеціалістів.

Одно із головних достоїнств розглянутих підходів дослідження процесів забезпечення стабільності функціонування економічної системи, на наш погляд, полягає у відкриваючих можливостях наукового обґрунтування, стратегічних завдань, структури, функцій, уповноважень, вимог і т.п., які стосуються, у першу чергу, законодавчої сфери і сфери управління.

Крім того, завдяки встановленню типу моделі,

за якою реально будують економічні стосунки дослідницькі держави, спрощуються завдання прогнозування появи і впливу дестабілізуючих факторів і тенденцій змін умов забезпечення стабільності в конкретних регіонах, полегшується побудова певних сценаріїв розвитку геополітичної обстановки і вирішення ряду інших специфічних завдань.

Література

1. Гурвичев М. Модель транзитивної економіки України // Харків: Економічні моделі. - № 9. - 1999.
2. Моделювання соціально-економічного стану України та прогнозування його еволюції при реалізації державної програми стабілізації і розвитку виробничих сил // Харків: Інститут машин і систем, - 1995. С.43.
3. Вісник Харківського державного університету. 1998. №404.
4. Дослідження операцій: В 2-х томах. Пер. з англ. / Під ред. Дж. Моудера, С. Єлмаграбі. - М.: Мир, 1981.
5. Богданович В.Ю., Маначинський А.Я. Методологічні основи системних досліджень проблем військової безпеки держави // К.: Студія дизайну та поліграфії “Церта-арт” НТП “Нафтобазкриноз”, 2001.